

Čtvrté mapování hnízdního rozšíření ptáků v České republice (2014 – 2017)

Vladimír Bejček, Karel Štastný

Fakulta životního prostředí, Česká zemědělská univerzita v Praze

bejcek@fzp.czu.cz, stastny@fzp.czu.cz

Čtvrté mapování hnízdního rozšíření ptáků v ČR 2014–2017 dospělo do poločasu. Dosud bylo obsazeno alespoň jedním mapovatelem 545 kvadrátů (80,4 %). Celkem se zatím prací na novém atlasu zúčastnilo 331 mapovatelů.

K 18. 11. 2015 bylo do databáze vloženo již 4374 hodinovek. V některých kvadrátech jich bylo realizováno mnoho (nejvíce 37), ovšem ve zhruba čtvrtině kvadrátů (186 – 27,4 %) nebyla provedena žádná. Jedním z nejvýznamnějších ukazatelů úspěšnosti mapování hnízdního rozšíření ptáků je počet zaznamenaných druhů v kvadrátech.

V současnosti bylo ve 416 kvadrátech (63 %) zjištěno více než 75 druhů a jen v 34 kvadrátech (5 %) méně než 25 druhů. Již po dvou letech mapování lze u řady druhů konstatovat nárůst počtu obsazených kvadrátů, např. u morčáka velkého, orla mořského, jeřába popelavého, nebo výskyt nových druhů, např. husice nilské, kachničky mandarinské. Naopak u některých druhů byl potvrzen propad v rozšíření i početnosti, např. u potápky černokrké, racka chechtavého, sovy pálené, sýčka obecného. Při prezentaci výše uvedeného jsme si vědomi, že řada spolupracovníků ještě nestihla do atlasové databáze zadat svá terénní data.

Atlasy hnízdního rozšíření ptáků jsou dnes již samozřejmým zdrojem kvalitních informací o výskytu a početnosti ptáků na úrovni regionů, států a dokonce i kontinentů. Díky opakování mapování po 10–15 letech je navíc možné sledovat trendy v rozšíření a početnosti jednotlivých ptačích druhů.

Úspěch mapování stojí na spolupráci mnoha dobrovolníků, zkušených terénních znalců ptactva, kteří neváhají nezištně trávit v terénu desítky hodin. Jen díky jim je možné při opakujících se tři- až čtyřletých mapovacích akcích získat spolehlivé informace o aktuálním rozšíření ptáků. Česká republika patří bezesporu mezi ornitologicky vyspělé státy i díky tomu, že se v tuzemsku podařilo zmapovat stav hnízdního ptactva již třikrát: 1973–77, 1985–89 a 2001–2003. Hlavními výstupy dosud publikovaných Atlasů byly druhové mapy s rozlišením pravděpodobnosti hnízdní (prokázané, pravděpodobné a možné) a textová část, která se věnuje aktuálnímu stavu a změnám oproti minulým obdobím.

Cíle

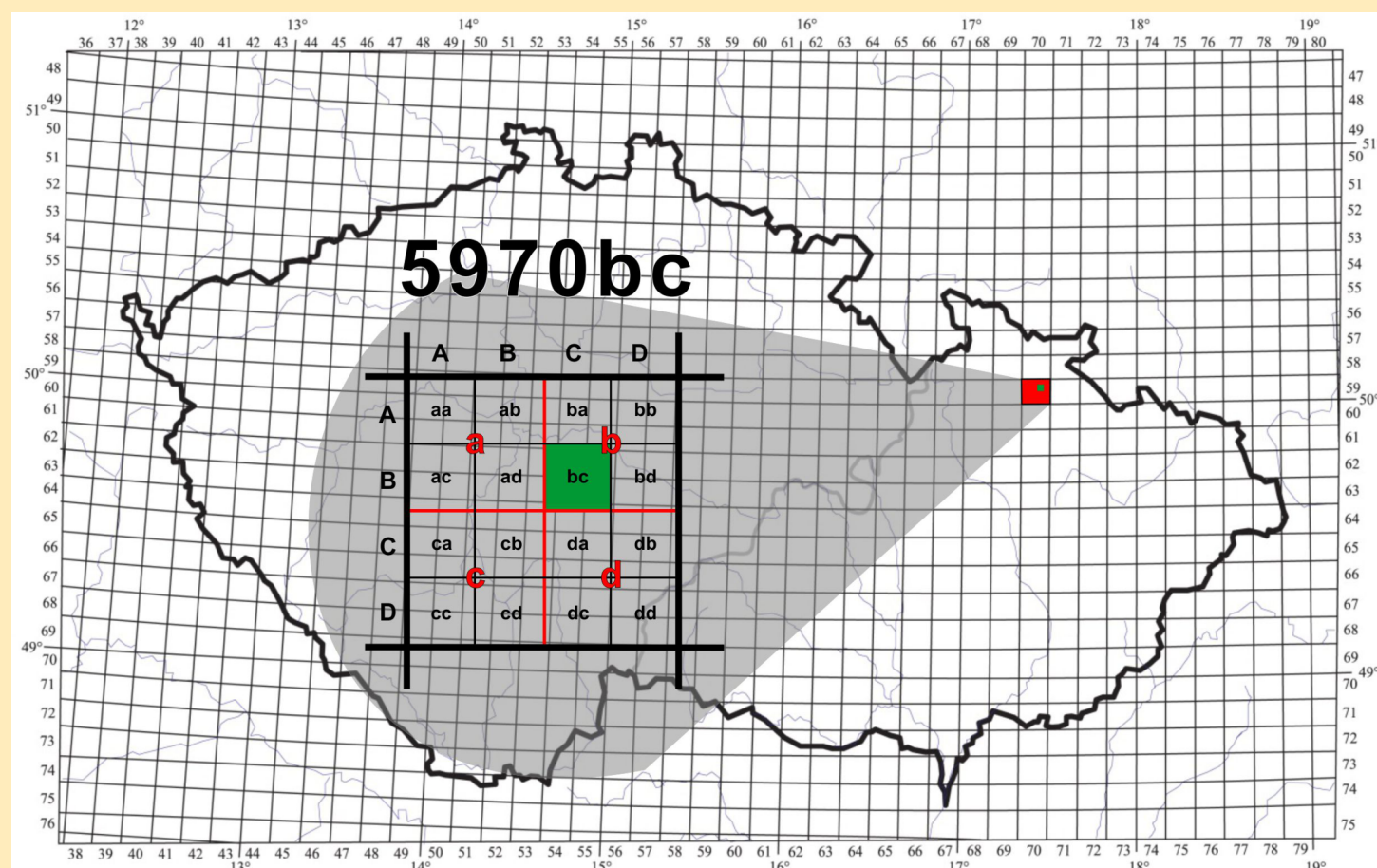
Cílem mapování je získat co nej přesnější data o hnízdním rozšíření a početnosti všech ptáků v České republice v letech

2014–2017. Kromě toho poslouží i jako kvalitní podklad pro srovnání s minulostí (hlavně s předchozími atlasy). Data jsou sbírána tak, aby byla plně využitelná pro nový Evropský hnízdní atlas (EBBA2). Tento mimořádně ambiciózní projekt, jehož koordinací byl pověřen Katalánský ornitologický institut společně s Českou společností ornitologickou (ČSO), probíhá najednou ve více než 50 evropských státech, včetně evropské části Ruska, Kavkazu a Turecka. Mapování se týká více než 500 volně žijících druhů ptáků ve více než 5 000 kvadrátech o velikosti 50x50 km.

Metodika

Základem čtvrtého mapování hnízdního rozšíření ptáků v České republice je stejná síť jako v druhém (1985–89) a třetím (2001–2003) mapování. Jde o síť sférických lichoběžníků (kvadrátů) vycházející ze souřadnicové sítě KFME: 10 minut zeměpisné délky a 6 minut zeměpisné o šířky, tedy cca 11,2 x 12 km (plocha cca 133 km²). Základní kvadrát je označen čtyřmístným kódem: první dvojčíslí označuje řadu, druhé dvojčíslí sloupec. Celkem jich na území ČR zasahuje 678. Základní kvadrát je dále rozdělen na 16 (4 x 4) „malých“ čtverců (cca 2,8 x 3,0 km – 8,4 km²) – Obr. 1.

Obr. 1 Mapovací síť – dělení základního kvadrátu na 16 „malých“ čtverců a jejich kódování

Již čtvrté mapování hnízdního rozšíření bylo zahájeno v roce 2014 a bude končit v roce 2017. Koordinačním pracovištěm je Fakulta životního prostředí ČZU v Praze (Vladimír Bejček, Karel Štastný), spolupracujícími subjekty pak ČSO a Agentura ochrany přírody ČR. Výsledky právě probíhajícího mapování v ČR se plně promítnou do připravovaného Evropského atlasu.

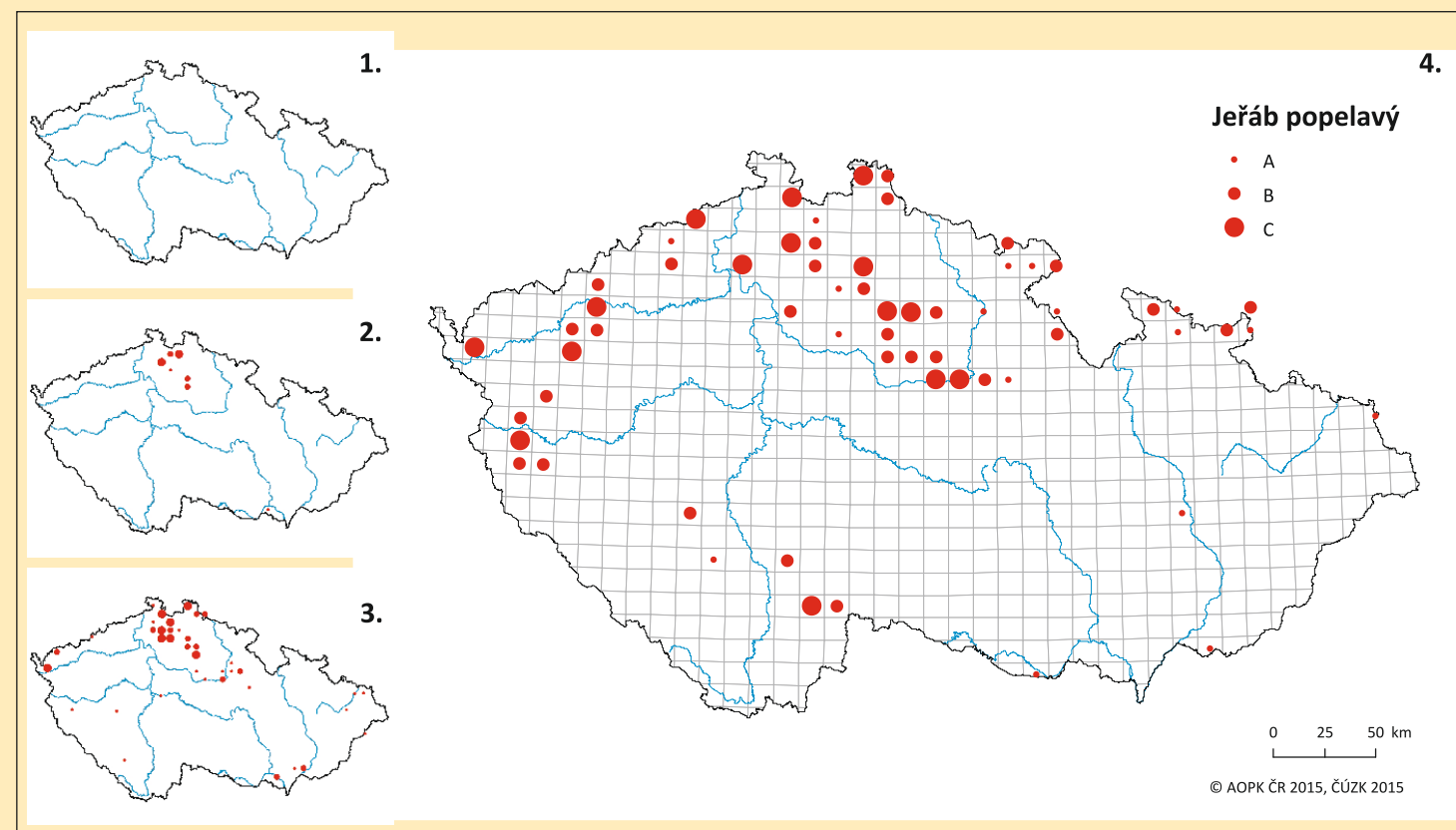
Současné mapování doznalo oproti třem předchozím nezanedbatelných změn. Zatímco v předchozích mapováních byla veškerá pozorování zapisována do papírových kartiček a následně vkládána do databáze, dnes je vše v tomto ohledu daleko akčnější a do značné míry i jednodušší. Veškerá organizace a vkládání dat probíhají v přehledné on-line aplikaci „http://atlas.birds.cz.“, která je volně přístupná všem zájemcům. Každý vložený záznam se bez větších prodlev překládá do karty příslušného kvadrátu a následně do mapových výstupů – druhové mapy a mapy s počtem zjištěných druhů v jednotlivých kvadrátech. Je tedy velmi žádoucí, aby mapovatelé svá terénní pozorování vkládali průběžně. Jiné tak budou zmíněné výstupy neustále aktuální a bude tak jasné, které oblasti jsou ještě málo probádané a zaslouží si naši pozornost.

Mapování

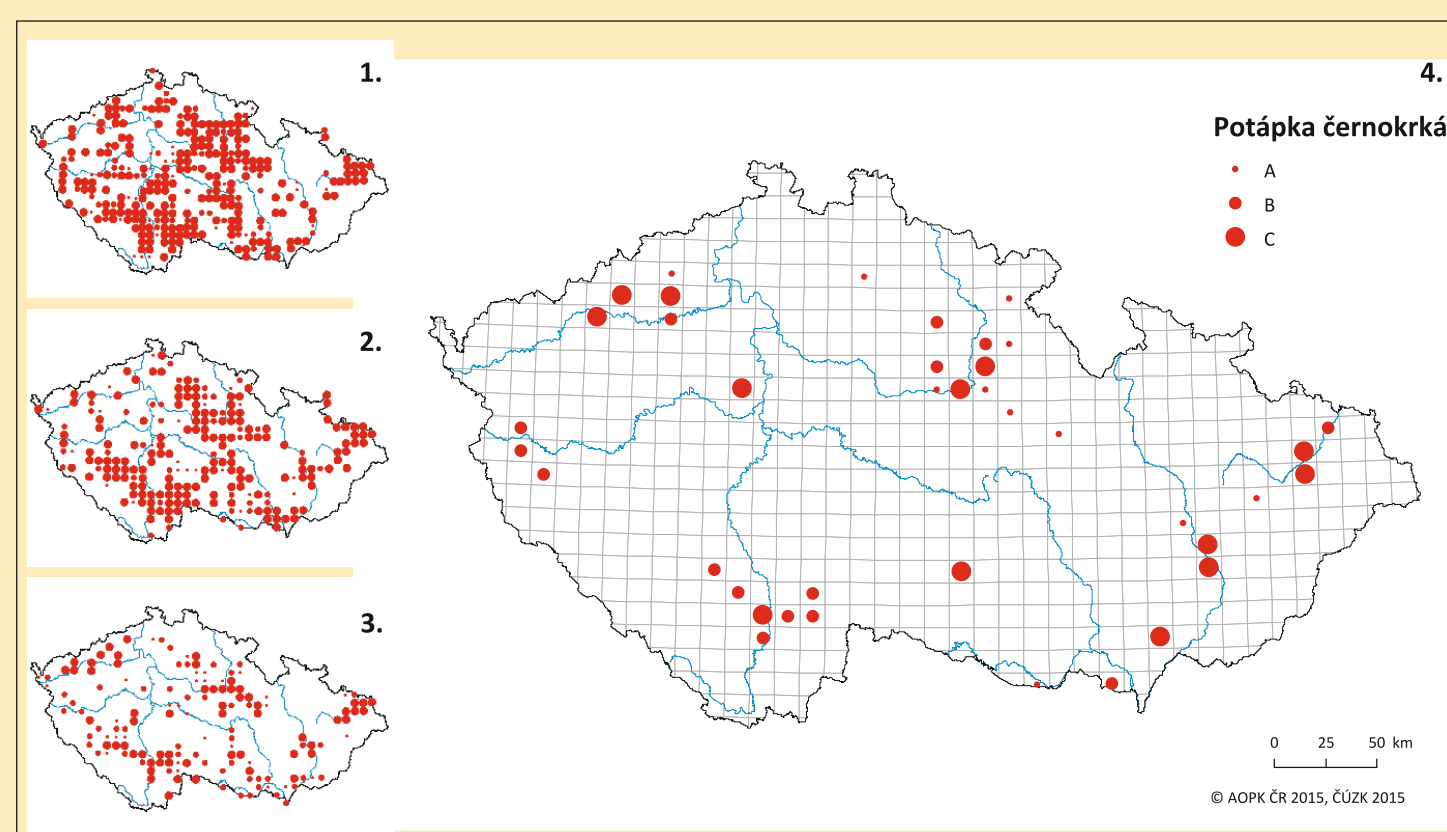
Probíhá v základních kvadrátech tak, že jsou v hnízdní době navštíveny všechny typy prostředí. Nejdříve by měla být pozornost věnována převažujícím biotopům – zemědělským plochám, lesům, obcím, rybníkům – a teprve pak se věnovat biotopům vzácnějším (pískovny, lomy, nivy potoků atd.). Cílem každého mapovatele je prokázat co nejvyšší počet hnízdních druhů v nejvyšší možné kategorii hnízdní (viz box). Největší mapovací úsilí by mělo být naměřeno na hlavní hnízdní období od dubna do července.

Pro mapování jsou velice cenná i všechna pozorování vložená do faunistické databáze ČSO avif.birds.cz, která jsou přidělitelná ke konkrétnímu kvadrátu a obsahují hnízdní kategorii.

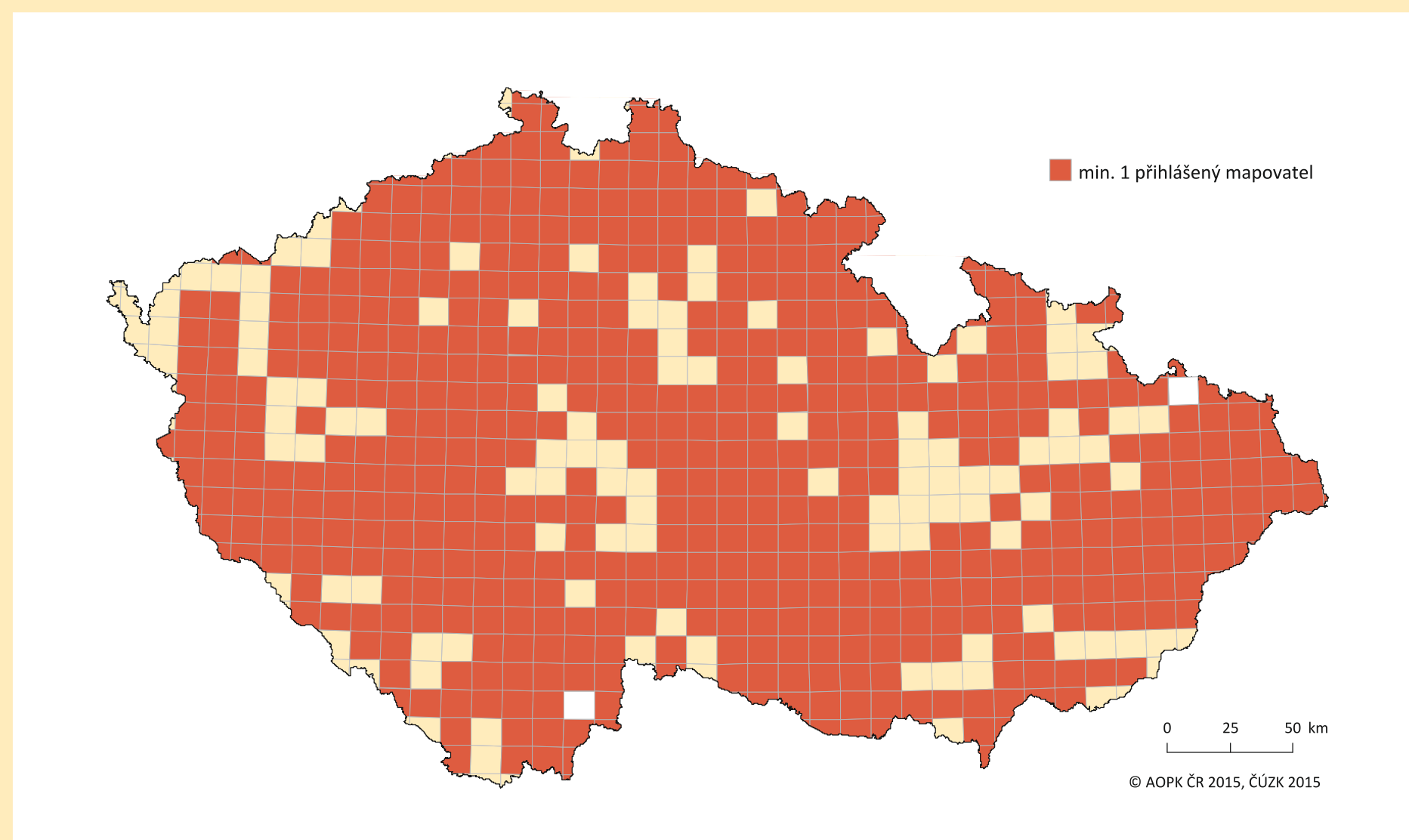
Obr. 7 Vývoj hnízdního rozšíření jeřába popelavého (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

Obr. 8 Vývoj hnízdního rozšíření potápky černokrké (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

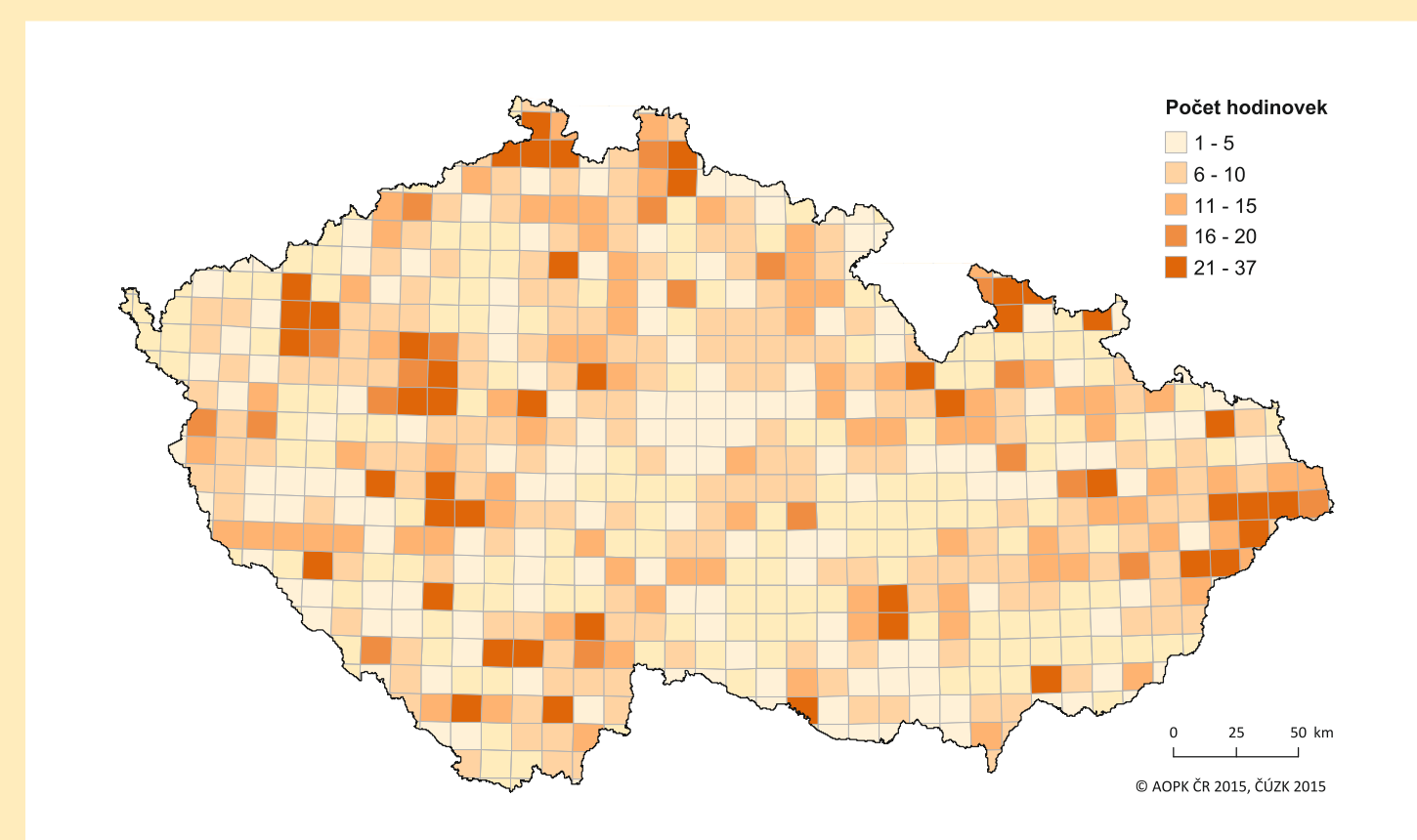
Obr. 2 Rozmístění kvadrátů s alespoň jedním přihlášeným mapovatelem

Výsledky po dvou letech:

A jaké jsou výsledky po dvou hnízdních sezónách? Všechny následující statistické údaje jsou vztaženy k 18. 11. 2015. Základních kvadrátů s alespoň jedním přihlášeným mapovatelem bylo 545 (80,4 %) – viz obr. 2. Přihlášených mapovatelů bylo registrováno 331. Zde je třeba poznamenat, že ve srovnání s předchozími obdobími mapování je počet přihlášených mapovatelů překvapivě podstatně nižší. Jaký je důvod tohoto stavu, se dá jen spekulovat. Není vyloučeno, že se někteří potenciální zájemci zalekli novinek v metodice, zejména hodinovek. Alespoň jedna hodinovka byla v uplynulých dvou hnízdních obdobích ve 492 základních kvadrátech (72,6 %). Celkově bylo do databáze vloženo 4 374 hodinovek. To je jistě samo o sobě velkým úspěchem. Přesto v tomto ohledu existují

Obr. 3 Počet realizovaných hodinovek k 18. 11. 2015: 4374

Přibývající druhy

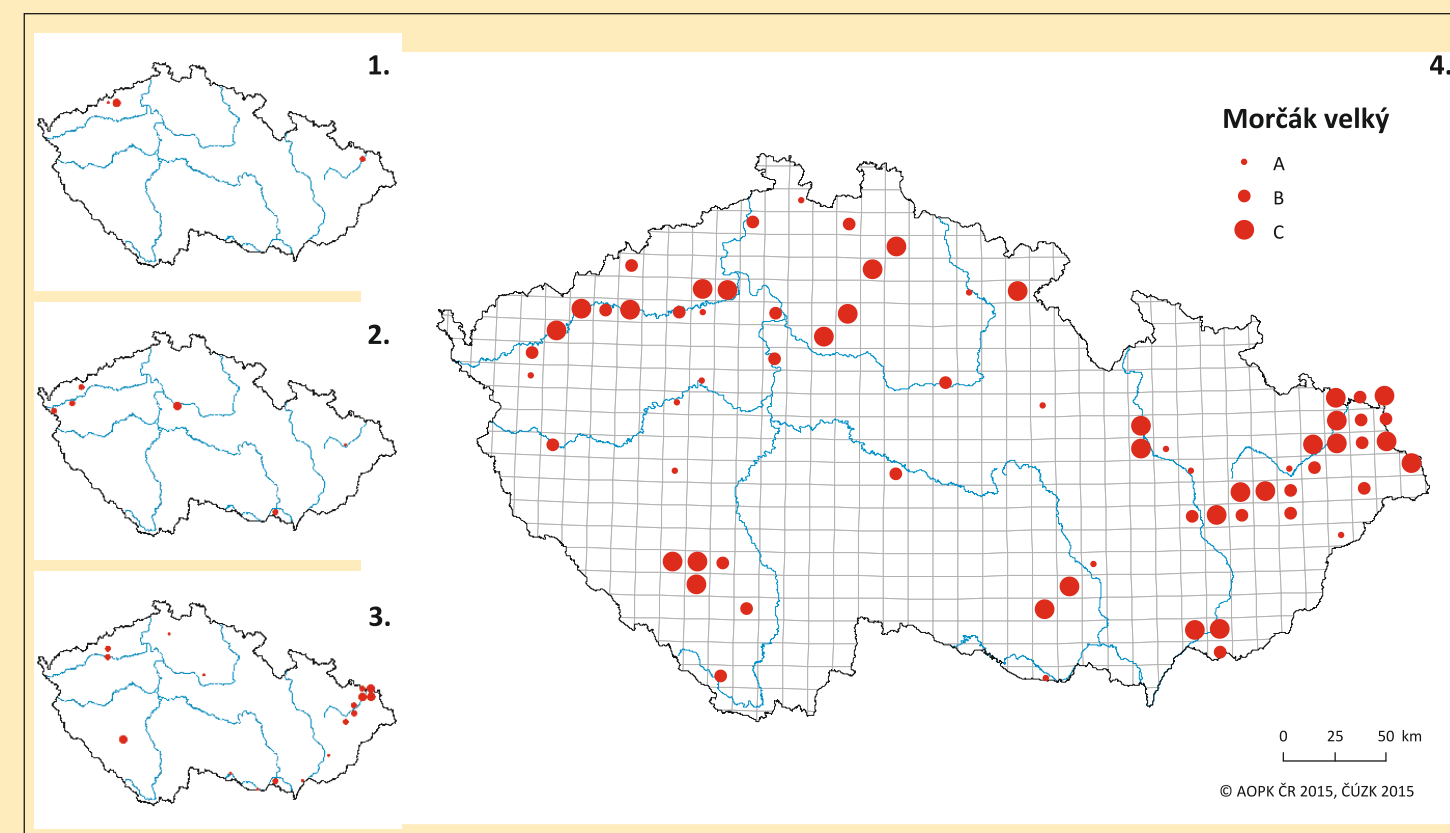
Již po dvou letech čtvrtého mapování hnízdního rozšíření ptáků lze u řady druhů konstatovat jednoznačný nárůst počtu obsazených kvadrátů, např. morčáka velkého, orla mořského, jeřába popelavého, nebo výskyt zcela nových druhů, např. husice nilské či kachničky mandarinské.

V případě morčáka velkého bylo hnízdní na území ČR v letech 1973–77 prokázáno jen jednou v severozápadních Čechách a stejně tak v letech 1985–89 na soutoku Jizery a Labe. Při mapování na počátku milénia šlo o čtyři kvadráty s prokázáním a sedm s pravděpodobným hnízdním a konečně během prvních dvou let současného mapování bylo prokázáno hnízdní hlášeno již z 29 kvadrátů a pravděpodobně z dalších 25 kvadrátů (Obr. 5).

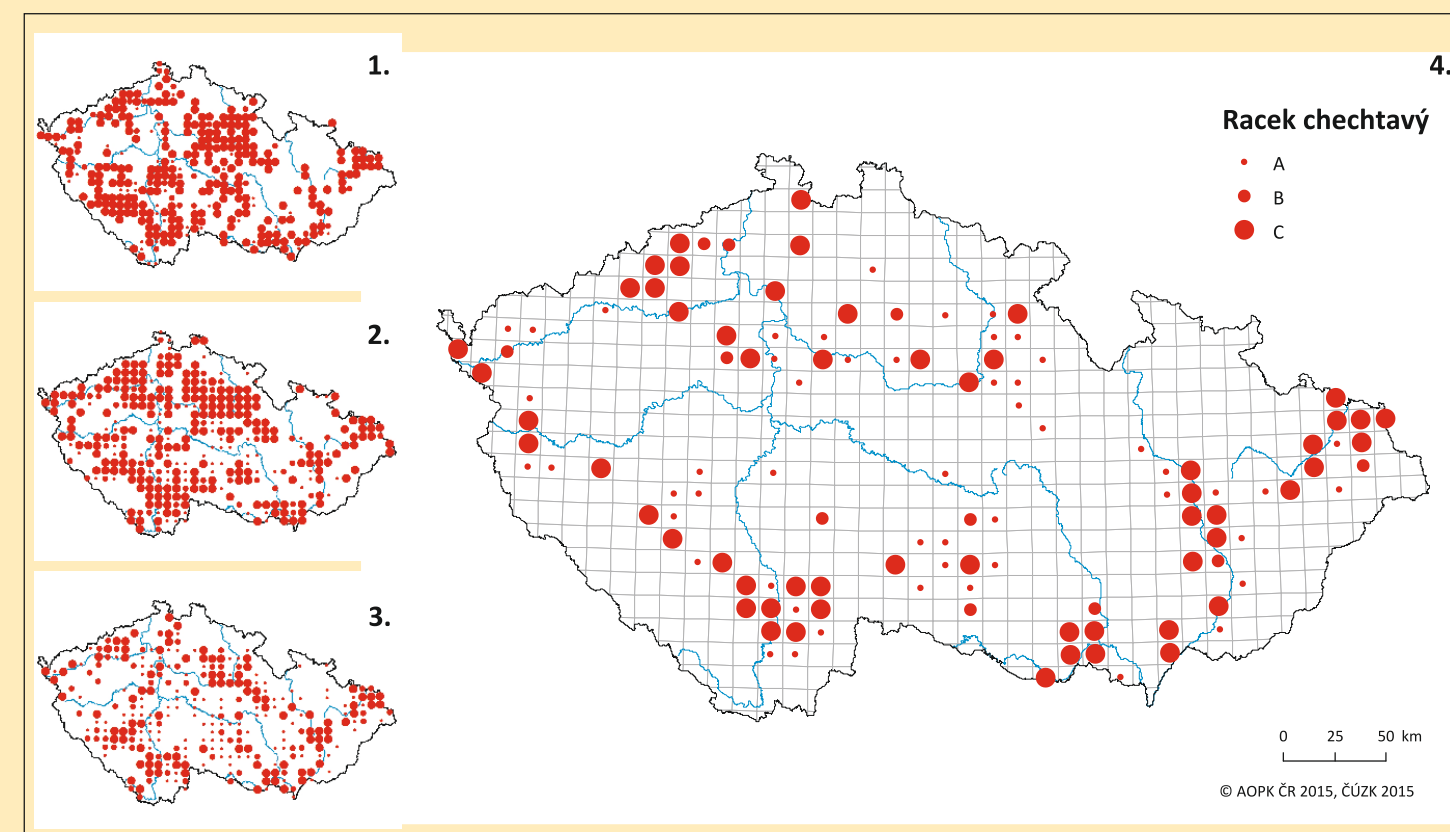
Nárůst početnosti i zvětšování obývaného území je patrné též u orla mořského. Novodobě bylo jeho hnízdní v ČR poprvé zjištěno v roce 1984 a v mapovacím období 1985–89 již bylo obsazeno 17 kvadrátů, z toho 5 s prokázáním hnízdním. V období 2001–03 došlo k prudkému navýšení obsazenosti na 83 kvadrátů, z toho ve 23 bylo prokázáno hnízdním. Rostoucí trend zjevně pokračuje, v letech 2014–15 bylo zaznamenáno hnízdní ve 134 kvadrátech (48 s prokázáním hnízdním) – Obr. 6.

Dalším šířícím se druhem je jeřáb popelavý. V letech prvního mapování ještě na území ČR nehnízdl, v letech 1985–89 byl již zaznamenán v sedmi kvadrátech (ve dvou prokázané a ve třech pravděpodobně hnízdním) na severu Čech a na počátku milénia bylo již 40 obsazených kvadrátů (v osmi prokázané a v 13 pravděpodobně hnízdním). Dosavadní výsledky z let 2014–15 ukazují, že se šíření nezastavilo a 61 obsazených kvadrátů je rozmístěno na území celých Čech (v 15 prokázané a v 29 pravděpodobně hnízdním) – Obr. 7.

Obr. 5 Vývoj hnízdního rozšíření morčáka velkého (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

Obr. 9 Vývoj hnízdního rozšíření racka chechtavého (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

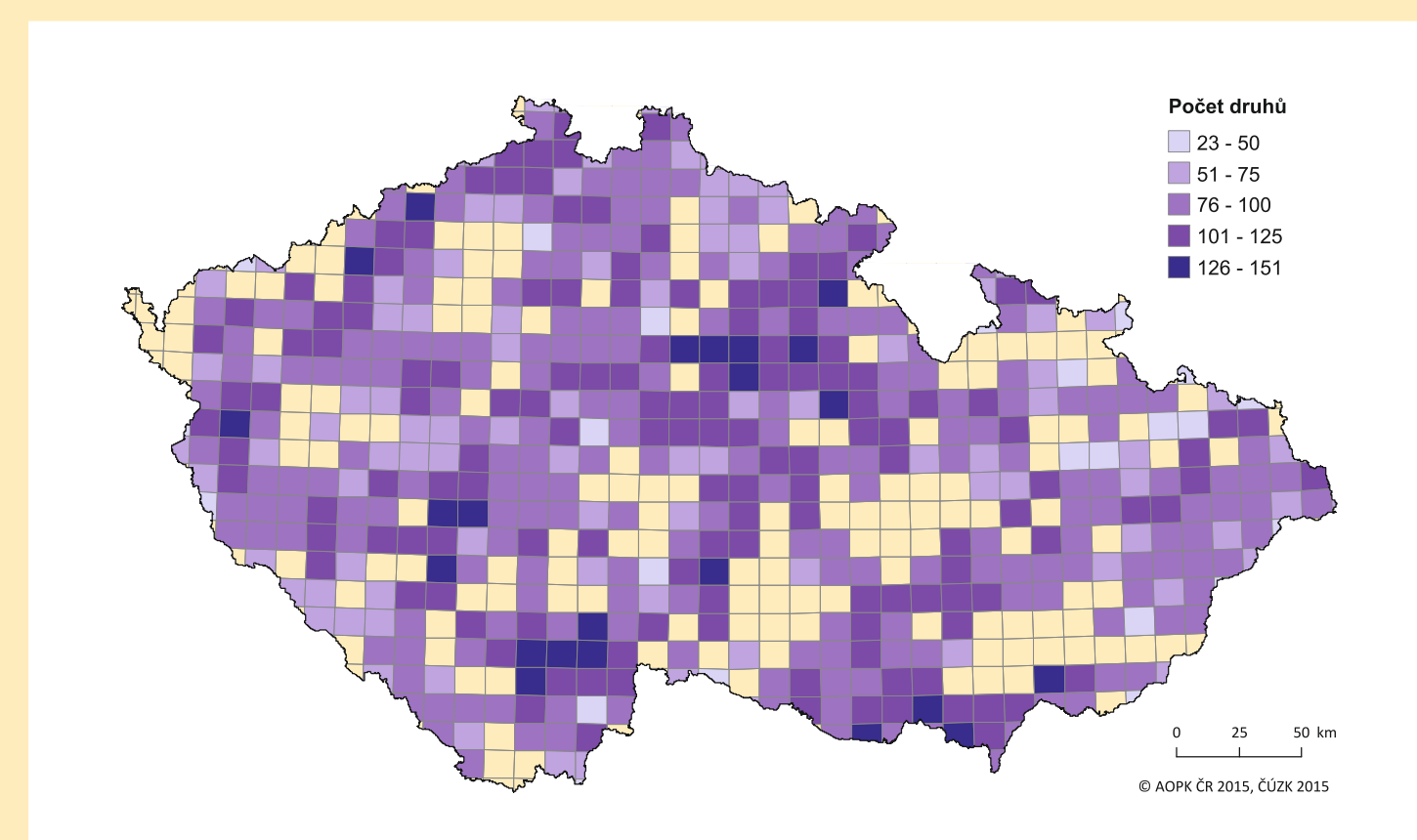
Hnízdní kategorie a stupně průkaznosti hnízdní (EBBA2)

0. Nehnízdní druh (druh pozorovaný v době hnízdní s podezřením, že jde ještě o toho nebo patří nehnízdícímu ptáku)
- A. Možné hnízdní
1. Druh pozorovaný v době hnízdní ve vhodném hnízdním prostředí (za hnízdní období považujeme dobu od 1. 4. do 31. 7.). Není ale nutné omezovat se ve všech případech na toto období - např. sovy hnízdí často už dříve a mnozí pěvci, vodní ptáci či holubi mohou, ať už normálně nebo při náhradních snůškách, klást vejce a vyvádět mláďata i v srpnu. Křivka obecná může ostatně hnízdit i uprostřed zimy.
2. Pozorování zpravidla samce nebo zaslechnutí hlasových projevů souvisejících s hnízdním v hnízdním období.
- B. Pravděpodobné hnízdní
3. Par pozorování v hnízdní době ve vhodném hnízdním prostředí.
4. Stále teritorium předpokládáme na základě pozorovaného teritoriálního chování (zpěv, zabíhání soků apod.) na stejném místě minimálně dvakrát s odstupem jednoho týdne.
5. Pozorování toku nebo námluv.
6. Hledání pravděpodobných hnízdišť.
7. Vznášení chování nebo varování starých ptáků nepříje v blízkosti hnízda.
8. Přítomnost hnízdní mláďaty u chyceného starého ptáka.
9. Staří ptáci pozorování při stavbě hnízda nebo dlabání hnízdní dutiny.
- C. Prokázané hnízdní
10. Odputávání pozorování od hnízda nebo mláďat nebo předstírání zranění.
11. Nález použitého hnízda (obsazeného či opuštěného během pozorování) nebo nález vaječných skořápek.
12. Nález čerstvě vylétaných mláďat (u krmivých ptáků) nebo mláďat v prachovém peří (u nekrmivých ptáků).
13. Pozorování starých ptáků přilétajících na hnízdiště či opouštějících je za okolností, které nasvědčují přítomnosti obsazeného hnízda (včetně vysokou umístěných hnízd nebo hnízdních dutin, do nichž není vidět) či pozorování starých ptáků vyzvrajících snůšky vajec.
14. Pozorování starých ptáků při odnášení trusu od hnízda nebo při přinášení potravy mláďatům.
15. Nález hnízda s vejci.
16. Nález hnízda s mláďaty.

určité disproporce. V některých kvadrátech jich bylo uděláno mnoho (nejvíce 37), ovšem ve zhruba čtvrtině kvadrátů (186 – 27,4 %) nebyla provedena ani jedna (Obr. 3). Je však záhodno poznamenat, že v kvadrátech, které zasahují do některé z Ptačích oblastí, bylo finančně podporováno provedení hodinovek v každém malém čtverci.

Významným ukazatelem úspěšnosti mapování hnízdního rozšíření ptáků je jistě počet zjištěných druhů v kvadrátech. Průměr na kvadrát v současnosti činí 80 druhů. V 416 kvadrátech bylo zjištěno více než 75 druhů (63 %) a jen v 34 kvadrátech (5 %) méně než 25 druhů – nezřídka jde o hraniční kvadráty. V příložené mapce si můžeme udělat přehled, v kterých částech ČR je potřeba ve zbývajících dvou letech napnout síly a chybějící data doplnit (Obr. 4).

Obr. 4 Počet zjištěných druhů v základních kvadrátech (k 18. 11. 2015)

Ubývající druhy

U některých ptačích druhů byl naopak potvrzen až tragický propad, např. u potápky černokrké, racka chechtavého a sýčka obecného.

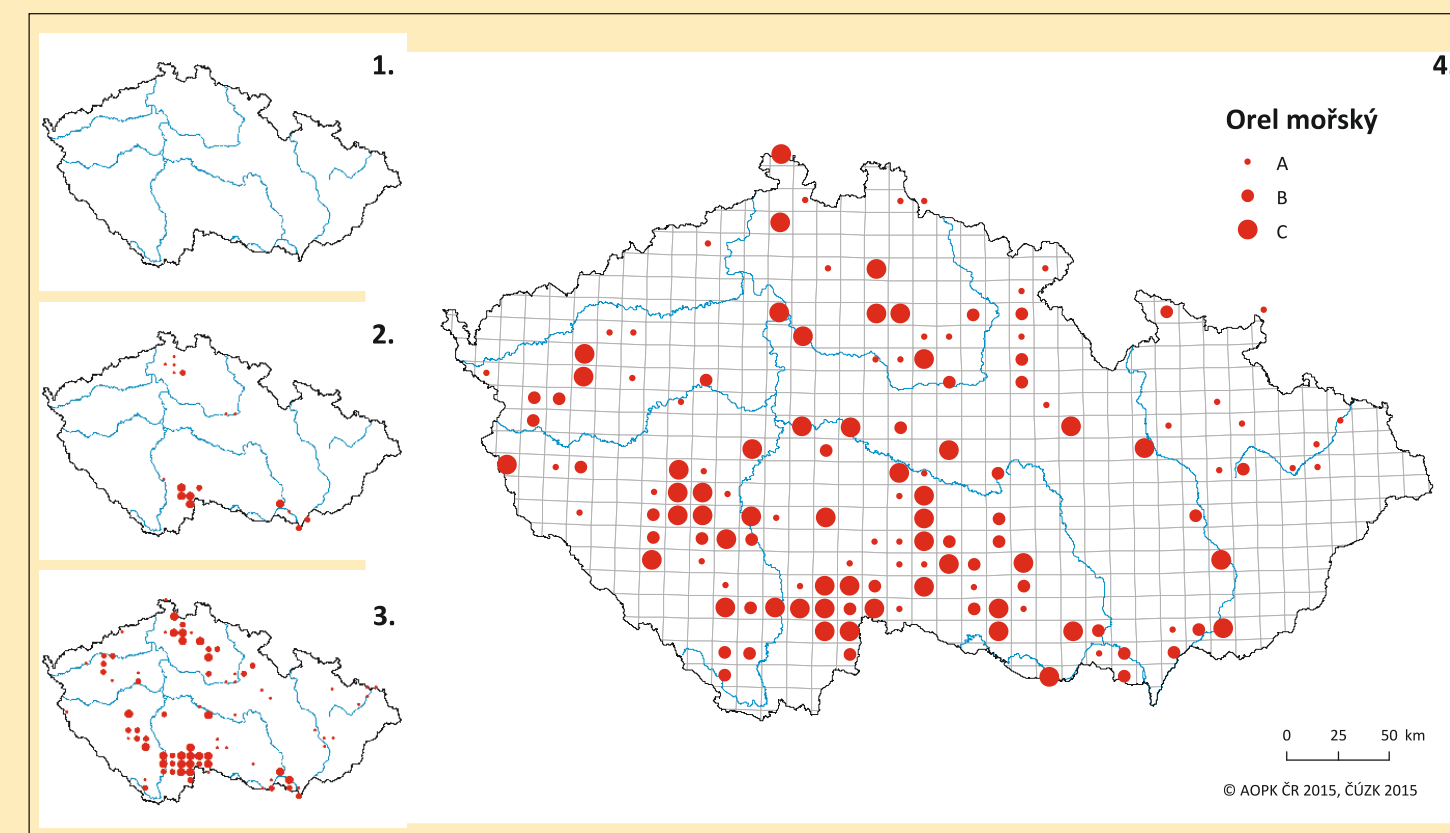
Potápka černokrká patřila v 70. a 80. letech minulého století k poměrně běžným druhům ptáků. Následně došlo k prudkému úbytku početnosti i zmenšení obývaného území. Počet kvadrátů s prokázáním hnízdním se snížil ze 156 kvadrátů v letech 1985–89 na 60 v letech 2001–03. Z prvních let čtvrtého mapování je patrné, že se propad nezastavil – prokázáno hnízdní je zatím hlášeno jen ze 13 kvadrátů (Obr. 8).

Racek chechtavý je dalším druhem, u kterého se od konce 70. let minulého století projevuje pokles početnosti i omezení plochy území, kde hnízdí. Zatímco v letech 1985–89 bylo hnízdní prokázáno v 220 kvadrátech, v letech 2001–03 to byla jen necelá polovina (102) a v poločase čtvrtého mapování již jen 57 (Obr. 9).

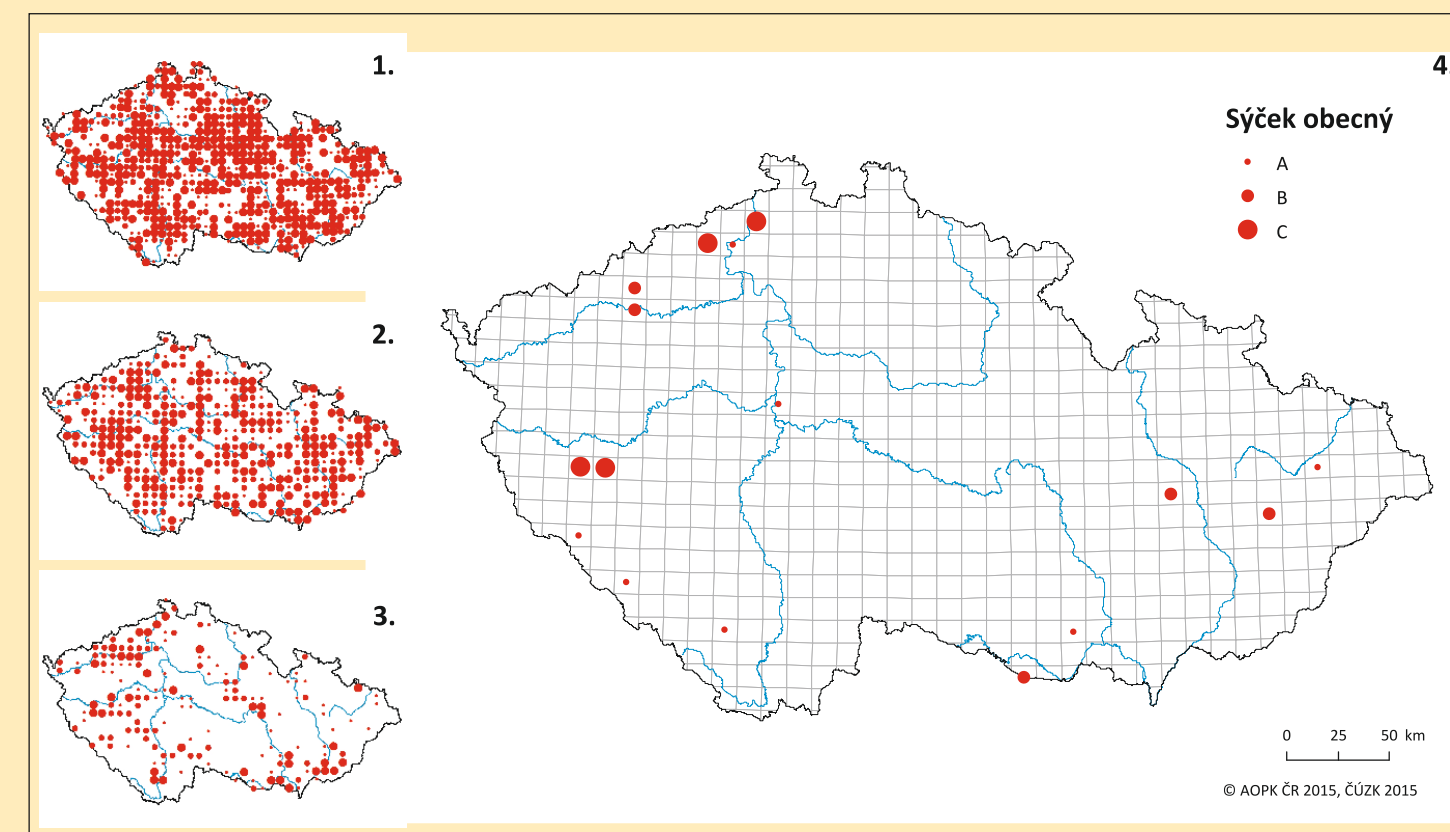
V případě sýčka obecného je situace velmi podobná. Ještě v letech 1985–89 byl v hnízdní době zastížen ve 428 kvadrátech ČR, z toho v 189 z nich s prokázáním hnízdním. Na počátku nového milénia byl nalezen jen ve 168 kvadrátech (38 s prokázáním hnízdním) a konečně v posledních dvou letech šlo jen o 16 obsazených kvadrátů, z toho jen o 4 s prokázáním hnízdním (Obr. 10).

Při prezentaci výše uvedeného jsme si vědomi, že jde o předběžný účet. Celá řada spolupracovníků totiž ještě nestihla přenést svá terénní data do atlasové databáze. Chtěli bychom je i touto cestou poprosit, aby tak co nejdříve učinili.

Obr. 6 Vývoj hnízdního rozšíření orla mořského (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

Obr. 10 Vývoj hnízdního rozšíření sýčka obecného (velký bod – prokázané, střední bod – pravděpodobné, malý bod – možné hnízdní, viz box)

Závěrem chceme všechny profesionální i amatérské ornitology požádat, aby se v příštích dvou letech do mapování hnízdního rozšíření ptáků aktivně zapojili a přispěli tak k naplnění stanovených cílů této významné akce.